

## N:o 42.

*Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Riksdagen angående inköp för statens räkning af Åkers krutbruk; gifven Stockholms slott den 6 april 1888.*

Under återopande af bifogade utdrag af protokollet öfver landtförsvarsärenden för denna dag vill Kongl. Maj:t föreslå Riksdagen att medgifva,

att Åkers krutbruk i Åkers socken af Södermanlands län må mot 81,835 kronor och de vilkor i öfrigt, som Kongl. Maj:t kan betinga, få af administratorerne för enkan Nanna Rönqvists gäldbundna bo inköpas, samt lösesumman med räntor äfvensom det belopp, som efter uppskattning bör vid tillträdet af kronan erläggas för vid bruket befintliga kruttillverkningsmaterialier, såsom kol, salpeter, ved med mera, må få under loppet af åren 1889, 1890, 1891 och 1892 utgå från förslagsanslaget till salpeteruppköp.

De till ärendet hörande handlingar skola Riksdagens vederbörande utskott tillhandahållas; och Kongl. Maj:t förblifver Riksdagen med all kongl. nåd och ynnest städse välbevågen.

# OSCAR.

*Hj. Palmstierna.*

Utdrag af protokollet öfver landförsvarsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen uti statsrådet å Stockholms slott den 6 april 1888.

Närvarande:

Hans excellens herr statsministern friherre BILDT,  
 Hans excellens herr ministern för utrikes ärendena grefve EHRENSVÄRD,  
 Statsråden: LOVÉN,  
 friherre VON OTTER,  
 VON KRUSENSTJERNA,  
 WENNERBERG,  
 BERGSTRÖM,  
 friherre PALMSTIERNA,  
 friherre VON ESSEN,  
 LÖNEGREN.

*Angående in-  
 köp för statens  
 räkning af  
 Åkers krut-  
 bruk.*

Departementschefen, statsrådet friherre Palmstierna föredrog arméförvaltningens å artilleridepartementet underdåniga skrifvelse den 21 sistlidne mars, angående inköp för statens räkning af Åkers krutbruk, äfvensom generalfälttygmästarens och chefens för artilleriet samt inspektörens för krigskruttillverkningen dervid fogade i ämnet afgifna utlåtanden.

Departementschefen yttrade dervid:

»Allt sedan äldre tider har svenska krigskruttillverkningen vid de af staten anlagda krutbruk varit öfverläten åt enskilde personer. Detta

sätt för krigskruttillverkningens bedrivande, som medfört förmånen af en enkel och bekväm förvaltning af krutbruken, torde emellertid, att döma af de tid efter annan från kronans sida vidtagna åtgärder för krutprisets nedbringande, varit ganska kostsamt; och uppenbart lär vara, att, i samma mån som kruttillverkningen såsom enskild näring betraktad visat sig kunna lemna fördelaktiga ekonomiska resultat, i samma mån skall också för staten vara af vigt att sjelf taga denna för staten så betydelsefulla tillverkning om hand och för anskaffande af en så nödvändig vara som krutet göra sig så vidt möjligt oberoende af den enskilda företagsamheten.

Erfarenheten från andra länder gifver också vid handen, att vederbörande krigsstyrelser icke förbisett det magtpåliggande deri, att staten sjelf må bedriva kruttillverkning. Norge, Danmark, Tyskland, Frankrike, Ryssland, England, Italien och Schweiz, med ett ord, nästan alla Europas stater äro numera i besittning af krutbruk, vid hvilka kruttillverkningen bedrivs för dessa staters egen räkning; och öfverallt har detta sätt för åstadkommande af den erforderliga kvantiteten krut ur rent ekonomisk synpunkt visat sig fördelaktigt. För att endast nämna ett exempel, framgår ur den officiella berättelse, som afgifvits för Skars krutbruks i Norge verksamhet under åren 1862—1871, att, om kostnaden för krutets framställning derstädes jemföres med det pris, staten under närmast föregående år måst betala till enskilde leverantörer för en kvantitet krut motsvarande den, som vid bruket tillverkats, bruket redan vid sjunde driftårets utgång intjent den för detsamma erlagda köpesumma med räntor äfvensom öfriga utgifter för vid bruket gjorda utvidgningar och förbättringar.

Med den i allmänhet rådande uppfattning om olämpligheten deraf, att staten för egen räkning drifver industriella anläggningar, skulle jag emellertid det oakadt icke hafva ifrågasatt statens öfvertagande för egen räkning af kruttillverkning, om ej i senare tider ett annat skäl tillkommit, som är af ännu större betydelse i detta hänseende, jag menar den storartade utveckling af eldvapnen, som vår samtid bevitnat, och de betydligt höjda anspråk på krutets fysiska egenskaper, som deraf blifvit en följd. Före de refflade eldvapnens införande och de deraf föranledda framstegen inom vapentekniken fortgick kruttillverkningen på samma sätt, som af ålder varit fallet utan nämnvärda förändringar. Så bibehöllos de tre krutsorter (stycke-, musköt- och pistolkrut), hvilka under Carl XI:s tid till sin beskaffenhet bestämdes, oförändrade ett helt århundrade och de sorter, som derefter på 1770-talet infördes, bibehöllos till 1831, då de ersattes af det styckekrut och det handgevärs-

krut, som sedermera allt intill 1870 voro de enda här i landet begagnade krigskrutsorter. Förhållandena äro nu alldeles förändrade. Det till de slätborrade kanonerna använda finkorniga styckekrutet har fått lemna plats för grofkorniga krutsorter, hvilka, särskildt afpassade för de många olika certer, till hvilka de användas, betydligt skilja sig från hvarandra med afseende å så väl sammansättning som fysiska och ballistiska egenskaper.

För ett land, som inom egna gränser praktiskt vill följa krutfrågans utveckling, är det därför numera snart sagdt oundgängligen nödvändigt, att staten eger ett för krigskruttillverkningen särskildt afsedt krutbruk, vid hvilket *dels* erforderliga krutförsök kunna utföras under ledning af i teoretiskt och praktiskt afseende väl utbildade och med vapenteknikens utveckling förtrogna personer, *dels* behöfliga förbättringar uti tillverkningsmetoderna tid efter annan kunna vidtagas. Enskilde krutbruksegare, huru offervilliga och tillmötesgående de än må vara, kunna svårigen i ett litet land med isoleradt läge, der kruttillverkningen såsom affär betraktad icke kan blifva af synnerlig omfattning, drifva krigskruttillverkningen, så att den motsvarar vår tids ständigt växande fordringar.

Den svenska artilleristyrelsen har icke heller förbisett dessa förhållanden. Under de senare 12 till 15 åren har frågan om anskaffande åt kronan af eget krutbruk flera gånger varit bragt på tal och särskildt under år 1886 hafva omfattande undersökningar anstälts i syfte att utfinna passande läge åt ett sådant. De platser, som dervid kommit i fråga, hafva dock dels med hänsigt till belägenhet och vattenkraft, dels ock i anseende till de stora kostnader, beräknade minst till 150,000 kronor, hvilka anläggning derstädes af krutbruk måste medföra, samtliga befunnits mindre lämpliga, så att frågan tills vidare undanskjutits.

Förlidet år har emellertid ett tillfälle yppat sig att på fördelaktiga villkor förverkliga den sålunda länge närda tanken, i det Åkers uti socknen af samma namn och Södermanlands län belägna krutbruk, till följd af egarens obestånd, blifvit kronan till inköpande hembjudet.

Bruket drifves å kronohemmanet Rocksta och har såsom sådant länge egt bestånd. Redan år 1641 blef nemligen i Åkers socken och dåvarande Gripsholms län ett krutbruk inrättadt. Det drefs till en början för kronans egen räkning af förvaltare, hvilka dock på samma gång voro att anse såsom ett slags entreprenörer och hvilkas rättigheter och skyldigheter noggrant bestämdes genom särskilda med dem upprättade kontrakt. Efter hand blefvo dock förvaltarne nästan alldeles sjelfstän-

dige och skyldigheten att städse å bruket drifva kruttillverkning blef snart den enda, som stod qvar af de förvaltarne ursprungligen ålagda förpligtelser.

Med egenskapen af förvaltare följde åtminstone sedan år 1660 äfven besittningsrätten till kronohemmanet Rocksta jemte en strax invid krutbruket belägen mjölqvarn. Och stadgades i de första med vederbörande förvaltare afslutade kontrakt rörande besittningsrätten till Rocksta hemmanet, att den skulle tillkomma förvaltaren uti egen och hans hustrus lifstid. Någon afgift för nämnda hemman skulle ej heller i vidsträcktare mån utgå än att, på sätt det heter i det med »inspektoren» Olivier Hackert den 13 februari 1718 afslutade kontrakt, inspektoren skulle hemmanets »egor, hus och bruksbyggnader, qvarn och vattenverk med allt hvad dertill hörde uppå egen bekostnad vidmagthålla och i bättre men icke värre stånd ifrån sig leverera som det blifvit honom tillinventerad». Inspektoren skulle vidare svara för all den skada, som genom vårdslöshet och eget förvållande skedde, hvarjemte han, enär en del af de instrument, som funnos vid bruket, voro kronan tillhöriga, skulle efter värdering öfvertaga dem äfvensom, sedan kronan bekostat den reparation, som efter lagligen hållen syn på krutverkshuset och dammarne kunde befinnas nödig, underhålla hela bruket med tillbehör.

Numera beräknas för besittningen af Rocksta hemmanet en årlig afgäld utaf 1,050 kronor, som fråndragas de afgifter för tillverkad krut och underhållet af vissa kronan tillhöriga byggnader vid verket, som kronan har att till bruksegaren utgifva. I öfrigt åtnjuter innehafvaren af bruket, som i åtskilliga af de mellan honom och kronan under innevarande århundrade upprättade kontrakt uttryckligen förklaras vara egare till alla de vid bruket uppförda byggnader, med undantag endast af några särskildt angifna, ständig besittningsrätt till nämnda hemman. Och kan denna rätt, hvilken med arméförvaltningens tillstånd jemväl må å annan öfverlätas, endast i det fall frånhändas bruksegaren, att kronan bestämmer sig för att låta all kruttillverkning vid Åker upphöra.

Egare till bruket är för närvarande enkan Nanna Rönqvist och hafva, sedan hon under loppet af sistlidna år till utsedde administratorer öfverlemnad förvaltningen af sin egendom, emellan dem och kronan öppnats underhandlingar i syfte att till kronan, hvilken såsom ofvan antydts redan är egare af större delen af marken, hvarå bruket är anlagdt, äfvensom af den för dess drifvande erforderliga vattenkraft, öfverlåta jemväl de för bruksdriften nödiga byggnader och maskiner med mera. Det förslag till öfverenskommelse i detta hänseende, som upprättats af administratorerne, innehåller, sådant det numera efter flera till följd af

inspektörens för kruttillverkningen anmärkningar vidtagna jemkningar föreligger, följande hufvudsakliga bestämmelser. Kronan skall den 2 januari nästkommande år öfvertaga åtskilliga i särskild förteckning angifna, för kruttillverkningens behöriga bedrivande nödiga byggnader, inrättningar och inventarier. Från samma tid erhåller kronan dispositionsrätt intill den 14 mars 1905, då bruksegarinnans arrenderätt till det i sambruk med Rocksta hemmanet liggande kronohemmanet Broby n:o 1 upphör, öfver åtskilliga derstädes belägna för brukspersonalen afsedda boningshus äfvensom till några andra å bruksegarinnans eget hemman  $\frac{1}{2}$  mantal n:o 2 Broby uppförda likaledes för brukspersonalens inhysande nödiga boningshus. Bruksegarinnan å sin sida berättigas att till nämnda dag utan någon afgift behålla kronohemmanet 1 mantal Rocksta med undantag endast af de områden, som för brukets drifvande äro erforderliga. Och tillförbindes kronan dels att såsom liqid för de till kronan öfverlättna rättigheter och byggnader erlägga ett belopp af 81,835 kronor, af hvilka 21,835 kronor betalas vid tillträdet och 20,000 kronor hvarje den 2 januari 1890, 1891 och 1892 med ränta efter  $4\frac{1}{2}$  proc. årligen från de olika förfallodagarne, dels att vid tillträdet för ett till 4,925 kronor beräknadt pris, som likaledes i olika poster vid nyss angifna tidpunkter utgifves, öfvertaga åtskillig vid bruket upplagd ved och några mindre betydande inventarier, som icke särskildt uppräknas i ofvan omförmälda förteckning, dels slutligen ock att den 14 mars 1905 efter värdering, som dock ej får öfverstiga 20,000 kronor, inlösa de bruksegarinnan tillhöriga å hemmanet Rocksta belägna byggnader, som ej i kraft af öfverenskommelsen blifva kronans egendom.

Dessa vilkor, till hvilka komma åtskilliga detaljbestämmelser, för hvilka någon redogörelse nu icke lärer erfordras, anser jag, lika med generalfältygmästaren och chefen för artilleriet och arméförvaltningen å artilleridepartementet, vara af beskaffenhet att kunna af mig till antagande förordas. Mot brukets öfvertagande af kronan kan visserligen från rent militärisk synpunkt erinras, att dess läge i en provins, som vid inträffande krig löper fara att blifva en del af krigsskådeplatsen, icke fullt lämpar sig för en anläggning af detta slag. Då det emellertid, på sätt jag redan anført, af principiella skäl synes mig nödvändigt, att kronan kommer i besittning af ett eget krutbruk, har jag, med hänsigt till de ekonomiska fördelar, som den föreslagna öfverenskommelsen erbjuder kronan, så mycket snarare ansett mina på brukets läge grundade betänkligheter böra vika, som staten redan nu för anskaffningen af en del af sitt krigskrut är hänvisad till detta krutbruk och, i yttersta nödfall, öfvervinneliga svårigheter icke torde möta att vid de öfriga inom

den skandinaviska halföns gränser belägna krutbruk så forcera kruttillverkningen, att den kan tillgodose jemväl det ökade behof af krut, som under pågående krig måste uppkomma.

Bland de antydda fördelarne torde särskildt böra framhållas det billiga priset och de gynsamma betalningsvilkoren, hvilka göra det möjligt att utan äskande af särskildt anslag genomföra en förändring i sättet för det svenska krigskrutets tillverkning, som tidsförhållandena nödvändiggjort. Vid den värdering af Åkers krutbruk, som på föranstaltande af generalfälttygmästaren och chefen för artilleriet hösten sistlidet år af särskildt dertill utsedda förtroendemän företogs, uppskattades de byggnader och inrättningar, som då ansågos böra af staten öfvertagas, till 128,860 kronor; och om äfven den prisnedsättning, som genom administratorernes nuvarande anbud ernåtts, till en del är beroende derpå, att en och annan af dessa byggnader, såsom för staten obehöflig, är från öfverenskommelsen undantagen, måste dock köpesumman betecknas som låg, helst, enligt hvad inspektören för kruttillverkningen upplyser, åtskilliga af de verkstäder och maskiner, som i anseende till sin ålder ingå i slutsumman med mycket låga värden, det oaktadt befinna sig i fullt tidsenligt och brukbart skick. Fördelen att Åkers krutbruk är i full gång och försedt med en stam af arbetare, som äro fullt förtrogna med de arbeten, hvilka vid tillverkning af de fastställda krigskrutsorterna förekomma, måste vidare skattas högt, hvarförutom bör ihågkommas, att kronan i följd af öfverenskommelsen om några år åter inträder i brukningsrätten till Rocksta hemmanet, som med en areal af 45 tunnland öppen åker och äng under hittills varande förhållanden kunde anses vara för evärdliga tider från kronans disposition undantaget. Bestämmelsen att nuvarande innehafvare af krutbruket till den 14 mars 1905 fritages från den hitintills för nyttjanderätten till Rocksta hemmanet utgående afgäld torde vid sådant förhållande finnas så mycket mera med billighet öfverensstämmande, som de till sammanlagdt 20,200 kronor uppskattade boningshus, som äro uppförda å de båda hemmanen i Broby och till hvilka kronan under samma tid undfår fri dispositionsrätt, ehuru de ej i egentlig mening höra till bruket, kunna anses representera ett hyresvärde, som åtminstone motsvarar hälften af den ifrågavarande afgälden. Slutligen anser jag mig böra erinra, att den kronan ålagda förpligtelse att vid blifvande afträde af Rocksta hemmanet tillösa sig de derstädes belägna, bruksegaren tillhöriga byggnader, som ej i den föreslagna öfverenskommelsen inbegripas, icke är af beskaffenhet att föranleda någon särskild kontant utgift, då hinder icke möter att vid den utarrendering i vanlig ordning af hemmanet, som derefter torde komma till stånd, till-

förbinda den blifvande arrendatorn att godtgöra kronan den förskjutna lösesumman.

I fråga om räntabiliteten af den industriella verksamhet, kronan genom öfvertagande af Åkers krutbruk kommer att drifva, torde endast böra nämnas, att, enligt de vidlyftiga tablåer, som finnas bilagda inspektörens för kruttillverkning yttrande i ämnet och hvilka, såsom stödjande sig på brukets egna böcker, lära förtjena all tillit, vinsten å kruttillverkningen vid bruket under sistförflutna tio år i medeltal utgjort något mera än 17,000 kronor samt att, under antagande att krigskrutet och handelskrutet gifvit samma behållning per kilogram, hvarje kilogram krut inbragt cirka 39 öre; och skulle, derest denna siffra lägges till grund för beräkningen af statens utgifter för anskaffningen af den för armén och flottan årligen erforderliga qvantitet krut, som under senare år uppgått till omkring 63,000 kilogram, dertill åtgå endast 67,000 kronor, under det att hitintills till nämnda ändamål användts 96,600 kronor.

Hvad angår sättet för de erforderliga medlens anskaffande, hemställer generalfältygmästaren och chefen för artilleriet, att de under loppet af de fyra år, då likviden skall fullgöras, må få utgå från det under fjerde hufvudtiteln uppförda förslagsanslaget till salpeteruppköp. Af nämnda anslag, stort 50,000 kronor, åtgå årligen omkring 20,000 kronor till inlösen af inhemsk salpeter jemte de omkostnader, som dermed äro förenade, och återstoden användes till anskaffning af salpeter från utlandet. Enligt hvad generalfältygmästaren anmäler, är emellertid statens salpeterförråd för närvarande så stort, att artilleristyrelsen utan att äfventyra brist i förrådet kan under de närmaste fyra åren afstå från anskaffning af utländsk salpeter och endast inlösa den qvantitet salpeter, som tillverkas inom landet. Härigenom skulle af anslagets slutsumma ett belopp af 30,000 kronor årligen under fyra år blifva disponibelt för betalningen af den föreslagna köpesumman.

Jag finner detta förslag lämpligt och hemställer för den skull, då Riksdagens samtycke till inköpet och omförmälda anslags användande på detta sätt lärer böra inhemtas, att Eders Kongl. Maj:t tacktes i nådig proposition till Riksdagen af den lydelse, bilagan 1 till detta protokoll angifver, föreslå Riksdagen att medgifva:

att Åkers krutbruk må mot 81,835 kronor och de vilkor i öfrigt, som Eders Kongl. Maj:t kan betinga, få af administratörerna för enkan Nanna Rönqvists gäldbundna bo inköpas, samt att lösesumman med räntor äfvensom det belopp, som efter uppskattning bör vid tillträdet af kronan erläggas för vid bruket befintliga kruttillverkningsmaterialier,



såsom kol, salpeter, ved med mera, må få under loppet af åren 1889, 1890, 1891 och 1892 utgå från förslagsanslaget till salpeteruppköp.

Till denna hemställan, hvilken biträdtes af statsrådets öfriga ledamöter, behagade Hans Maj:t Konungen lemna bifall.

---

Ex protocollo

*Emil Hallgren.*

---